

Kant's Aesthetics Subjectivity

Ahmadreza Motamedi

Associate Professor, University of IRIB, Tehran, Iran.

drmotamedy@gmail.com

Abstract

Kant limits aesthetics to judgment of taste. The faculty of judgment issues ugly and beautiful arbitration in relation to the pleasure of the external object. Kant considers aesthetic judgment as a cognitive judgment a priori sentence, and inserts it under the title a priori mental categories, indicates: "quantity", "quality", "modality", and "relation". With this approach the aesthetic judgment while being a "singular judgment", must be accordance with the a priori of quantity requirement, have "generally" and "including validity", and so on its "purposiveness" from, because of the inclusion in the a priori category of "relation" must have no purpose. Also the a priori category of quality requires the judgment of taste not to interest, this requirement in the issuance process of aesthetic judgment no conceptual interest should be involved, while the imagination faculty despite all possibilities can only simulate the understanding faculty, and without its conceptualization cannot issue a general judgment.

Keywords: Imagination, Subjectivity, a Priori, Aesthetics, Category, Judgment, Faculty of Taste.

Type of Article: **Original Research**

Received date: **2021.10.20**

Accepted date: **2021.12.30**

DOI: [10.22034/jpiut.2022.48544.3021](https://doi.org/10.22034/jpiut.2022.48544.3021)

Journal ISSN (print): **2251-7960** ISSN (online): **2423-4419**

Journal Homepage: www.philosophy.tabrizu.ac.ir

According to Kant the totality of judgment of taste is not a common sense of 18th century aesthetics, nor an objective and cognitive relation, nor an inference from the totality of experience, but a general mental validity, which is thought as an ideal and an archetype.

"Purposiveness without purpose", which Kant uses as an a priori condition of "relation" in aesthetic judgment; referenced aesthetic to reflective judgment, against cognitive judgment as rational judgment.

Kant to resolve the antinomy' conflict in the judgment of taste, states two different meanings for "concept", and against rational and argumentable concept in cognitive and moral judgment, considers for "concept" in aesthetic judgment another sense referencing to metaphysical mental substructure.

This article seeks to explain that Kant in his critique of judgment, despite his success in establishing the relationship between the essential realm of nature (critique of pure theoretical reason) and the sphere of moral freedom (critique of pure practical reason), not only drowned in the depth of mentalism and subjectivity, but also imposed conflicts and antinomies on its aesthetics, which can be criticized in its place.

Perhaps the most important discovery of Kant in the critique of judgment is the discussion of the mechanisms of the imaginative power. Kant conceives the ideas of the imaginary, which may merely bear similarities to external and real beings, since they seek things that transcend the boundaries of experience and somehow try to represent manifestations of rational concepts, "ideas" or "rational ideas."

This can be exactly another interpretation of the substitution of an aesthetic idea for a rational concept in fine art, that is, although it may be intentional in the creation of the work of art, the artist must manage the work in such a phased way, as if creating a The natural effect is like other phenomena of nature, so much so that nature does not express an intention in itself as the induction of a rational concept, but merely creates a sense of pleasure and delight in its audience.

This principle is so important to Kant that it compares a natural phenomenon to a work of art, preferring the natural phenomenon to the work of art because it does not involve any rule of production without regard for other aesthetic components. This view may seem strange,

especially to today's audience, who distance themselves from nature and are more concerned with and enjoy the works of art.

According to Kant, these same ideas or ideas of the imaginative power, when they evoke a great movement of associations with the imaginary world, and challenge the perception of rational concepts; they become "aesthetic ideas". Kant's emphasis on the importance of the aesthetic idea can be clearly seen from the fact that Kant emphasizes the beautiful art that should be considered as the beauty of nature.

An aesthetic judgment, in Kant's usage, is a judgment which is based on feeling, and in particular on the feeling of pleasure or displeasure. According to Kant's official view there are three kinds of aesthetic judgment: judgments of the agreeable, judgments of beauty (or, equivalently, judgments of taste), and judgments of the sublime. However, Kant often uses the expression "aesthetic judgment" in a narrower sense which excludes judgments of the agreeable, and it is with aesthetic judgments in this narrower sense that the "Critique of Aesthetic Judgment" is primarily concerned. Such judgments can either be, or fail to be, "pure"; while Kant mostly focusses on the ones which are pure, there are reasons to think that most judgments about art (as opposed to nature) do not count as pure, so that it is important to understand Kant's views on such judgments as well.

The "Critique of Aesthetic Judgment" is concerned not only with judgments of the beautiful and the sublime, but also with the production of objects about which such judgments are appropriately made; this topic is discussed under the headings of "fine art" or "beautiful art" [schöne Kunst] and "genius."

References

- Guyer, Paul (1979) *Kant and the Claims of Taste*, Cambridge, M. A.
- Hutchinson, Francis (1725) *An inquiry into the Original of our Ideas of Beauty and Virtue*, London.
- Kant, Immanuel (1970/ 2000) *Critique of the Power of Judgment*, trans. Paul Guyer and Eric Matthews, Cambridge.
- Kirwan, James (2004) *The Aesthetic in Kant: A Critique*, Continuum, London, New York.
- Kraft, Michael Allan (1996) *The Autonomy of Aesthetic experience: The Implication of Kant Critique of Judgment*, University Microfilms.

مجله علمی پژوهش‌های فلسفی دانشگاه تبریز

سال ۱۵ / شماره ۳۷ / زمستان ۱۴۰۰

ذهنی بودن زیبایی‌شناسی نزد کانت

احمد رضا معتمدی

دانشیار دانشکده صدا و سیما، تهران، ایران.

drmotamedy@gmail.com

چکیده

کانت، زیبایی‌شناسی را در حکم ذوق منحصر می‌کند. قوه حاکمه، داوری زشت و زیبا را در نسبت با خوشایندی از صورت عین خارجی صادر می‌کند. وی حکم زیباشناختی را نیز چون حکم شناختی، یک حکم پیشینی تلقی می‌کند و آنرا ذیل مقولات ماتقدم ذهنی «کمیت»، «کیفیت»، «نسبت» و «جهت» درج می‌کند. با این رویکرد، حکم زیباشناختی در عین اینکه حکم «شخصی» است، باید طبق الزام پیشینی کمیت، از «کلیت» و اعتبار عمومی نیز برخوردار باشد و در همان صورت «غایت‌مند» باشد، به دلیل درج در مقوله پیشینی «نسبت» باید فاقد «غایت» باشد. همچنین مقوله ماتقدم کیفیت، حکم ذوق را ملزم به عدم تعلق می‌نماید؛ بدین الزام، در فرایند صدور حکم زیباشناختی هیچ علاقه مفهومی نباید دخیل باشد، حال آنکه قوه متخیله با همه امکانات مصوره‌اش صرفاً می‌تواند در بازی آزاد، به تحریض قوه فاهمه پردازد و بدون مفهوم‌سازی آن به تنهایی نمی‌تواند حکم کلی صادر کند. این نوشتار درصدد تبیین آن است که کانت در نقد قوه حاکمه، علیرغم توفیق در برقراری نسبت میان ساحت ضروری طبیعت (نقد عقل نظری) و سپهر آزادی اخلاقی (نقد عقل عملی)، نه تنها در ژرفنای ذهنی‌گروی و موضوعیت نفسانی (subjectivity) درغلطیده است، بلکه تعارضات و ناسازگاری‌هایی را نیز بر زیبایی‌شناسی خود تحمیل کرده است، که در جای خود قابل نقد و بررسی است.

کلیدواژه‌ها: کانت، زیبایی‌شناسی، قوه حاکمه، ذهنی، عینی، حکم ذوق.

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۷/۲۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۲۴

ذهنی بودن حکم ذوق

کانت زیبایی‌شناسی را در حکم ذوق منحصر می‌کند و معتقد است که ما زشتی یا زیبایی چیزی را با انگیزش لذتی که در وجود خود احساس می‌نماییم، اندریافت می‌کنیم. شرط ناگزیر انتساب زیبایی به عین در نظر کانت آن است که سوژه (فاعل شناسا) در آن ابژه (متعلق شناسایی) لذت (ظاهراً) بی‌واسطه‌ای احساس کند (Kant, 2000: 111-113).

«در حکم زیباشناختی اگر ذهن بتواند بدون هر تعلق به وجود عین که معطوف به خیر یا سودمندی است، صورت محض و غایی عین را تحصیل کند، به لذت زیباشناختی دست یافته است» (kraft, 1996: 92).

این انگیزش و احساس لذت، نسبتی با عقل نظری یا عقل عملی و در نتیجه فرایند شناخت و یا تعلق به عین بیرونی ندارد. کانت خود در مواضع مختلف به بنیاد ذهنی و موضوعیت نفسانی حکم ذوقی و زیباشناختی اعتراف کرده است از آن‌جا که ما زیبایی را نه با فرایند شناخت، بلکه با احساس لذتی که در ما برمی‌انگیزاند و این احساس هیچ چیزی را در موضوع مشخص نمی‌سازد، تمیز می‌دهیم، «مبنای ایجابی آن فقط می‌تواند مبنایی ذهنی باشد» (Kant, 2000: 89). کانت در پیشگفتار نقد قوه داوری، به تمایز میان حکم شناختی با حکم زیباشناختی پرداخته؛ که اگر در هنگامه داوری صورت یک متعلق شهود، بدون ایجاد نسبت با یک مفهوم، برانگیزاننده احساس لذت‌بخش و مسرورکننده باشد، در این حالت تصور ناشی از این ادراک، به دلیل حذف مفهوم از این نسبت، و ارتباط بی‌واسطه با احساس لذت، نه تنها دیگر حکم شناختی نیست بلکه صورت تصور در این نسبت، نه با عین، یعنی متعلق شهود، بلکه صرفاً با ذهن سر و کار دارد.

«اما این صرفاً ویژگی و خصوصیت احکام ذوق نیست، ادراک شی به‌مثابه امر مطبوع یا غیر آن به نظر کانت از همان خاصیت‌های تعیین عین برخوردار است؛ در حالی که در حقیقت تعیین ذهن و احساس آن است» (kirwan, 2004: 13).

کانت معتقد به مرزبندی‌های ویژه‌ای برای تفکیک امر ذهنی از امر عینی است. وقتی ما چیزی را ادراک می‌کنیم، آیا ابژه، یعنی عینیت بیرونی را تعیین بخشیده‌ایم، یا اینکه سوژه و به عبارتی دیگر ذهن مدرک را بر کرسی تعیین نشانده‌ایم؟ کانت برای تشخیص مرزبندی بر دخالت مفهوم در این فرایند تأکید ویژه دارد.

«اگر ادراک محض (apprehensio) صورت یک متعلق شهود بدون برقراری نسبتی با یک مفهوم برای شناختی معین مقرون با لذت باشد، تصور از این طریق در این حالت نه با عین، بلکه صرفاً با ذهن نسبت دارد» (Kant, 2000: 75-76).

هرچند بنیاد سوپژکتیویته "cogito, ergo sum" دکارت است، اما کانت با طرح مقولات پیشینی فاهمه، سوژه را از موقعیت صرف عامل شناسایی به جایگاه مقوم و مصور (صورت بخش) عین بیرونی ارتقاء داد. ذهن انسان نه تنها دیگر به مثابه آینه‌ای جهت انعکاس اشیاء بیرونی در آن نیست، بلکه به آن‌ها مطابق با شاخه‌های پیشینی خود هویت زمانی و مکانی و... می‌بخشد. علاوه بر این کانت در نقد قوه داوری، نسبت به نقد عقل نظری (حکم درباره حقیقت) و نقد عقل عملی (حکم درباره خیر)، گام موثر و راهبردی برمی‌دارد و در نقد ذوق (حکم درباره امر زیبا)، به واسطه آن چه بازی آزاد میان قوای متخیله و فاهمه شناسایی می‌کند، سوژه را قادر به برقراری نسبت میان ساحت ضروری طبیعت در بیرون و سپهر آزادی اخلاقی در درون آدمی می‌کند؛ آن چیزی که هرگز در دوالیسم دکارتی گزینه‌ای مناسب برای حل و فصل آن تدارک نشده بود.

«بنابراین، بنیاد لذت از زیبایی را در شرط کلی حکم بازنمایی یعنی در «هماهنگی غایت‌مند یک عین» (محصول طبیعی یا اثر هنری) با نسبت متقابل قوای شناختی با یکدیگر (قوه متخیله و قوه فاهمه) باید دریافت؛ هماهنگی‌ای که برای هر شناخت لازم است» (Kant, 200: 123)

تشابهات و تفاوت‌های احکام زیباشناختی

کانت علیرغم آن که حکم زیباشناختی را از حکم شناختی به سبب دخالت مفهوم در حکم شناختی و امساک از عدم ارجاع خوشایندی از دریافت حسی صورت جزئی به مفهوم کلی عقلی در حکم زیباشناختی تفکیک می‌کند، اما به دلیل اینکه حکم زیبایی‌شناختی را ذیل احکام چهارگانه کمیت (quantity)، کیفیت (quality)، جهت (modality) و نسبت (relation) درج می‌کند، ناچار به انتساب عناوینی چون کلیت و ضرورت، عدم تعلق... به احکام زیباشناختی می‌شود، که ناسازگاری‌هایی را بر حکم ذوقی روا می‌دارد.

از آنجا که کانت، خود نسبت به برخی از این مواضع پادگون اذعان دارد، برای توجیه این تقریرات ناسازگار بیش از پیش در ذهنی‌گروی و ژرف‌سازی موضوعیت نفسانی در تبیین حکم زیباشناختی فرو می‌گلتد.

وقتی کانت، داوری زیباشناختی را تحت مقوله کمیت تقرر می‌بخشد، بر این ویژگی در حکم ذوق ابرام می‌ورزد که صرف عدم علقه و دخالت مفهوم، در تعیین حکم زیباشناختی کفایت نمی‌کند، بلکه باید حکم به زیبایی چیزی، خوشایندی عمومی را نیز برانگیزد، چیزی شاید شبیه به آنچه فیلسوفان و زیبایی‌شناسان قرن پیشین تحت عنوان یک احساس مشترک از آن سخن می‌گفتند.

«کافی نیست که زیبایی صرفاً بدون واسطه و عدم تعلق، خوشایندی را در مخاطب برانگیزد، بلکه لازم است این لذت و خوشایندی از «کلیت» و «عمومیت» نیز برخوردار باشد» (Kant, 2000: 233).

فاعل شناسا وقتی از زیبایی متعلق شناسایی سخن می‌گوید و حکم می‌کند که این پدیده طبیعی و یا آفرینش هنری زیبا است، چنان حکم می‌کند، گویا بر هر کسی که آن عین بیرونی را درک می‌کند، قابل اعمال است؛ حال آنکه کانت پیش از این بر شخصی بودن تشخیص زیبایی اصرار داشت: «حکم ذوقی همیشه به صورت حکمی شخصی معطوف به یک عین وضع می‌شود» (Ibid: 168).

اکنون کانت باید به این پرسش پاسخ دهد که حکم ذوقی در عین آنکه یک حکم شخصی و خصوصی است، چگونه از کلیت و عمومیت نیز برخوردار است؟ آیا این صرفاً ایراد منتقدین مباحث زیباشناسی کانت است؟ یا شخص کانت نسبت به این مواضع ناسازگار و پادگون، خودآگاهی داشته است و درصدد رفع آن‌ها برآمده است؟

در سطور فوق بر آن تاکید گردید که هرچه کانت شالوده‌های زیبایی‌شناسی خود را عمیق‌تر بنیاد می‌کند، بیشتر در «ذهن‌وارگی» و «موضوعیت نفسانی» فرومی‌غلطد، این حدوث دقیقاً به این دلیل است که کانت کاملاً عامدانه و از روی التفات به منظور فاصله‌گذاری با زیبایی‌شناسان قرن هجدهمی پا به این عرصه نهاده است.

ظاهراً کانت تناقض یا ناسازگاری میان «شخصیت» و «کلیت» در حکم ذوقی را با زیبایی‌شناسان سلف خود به همین واسطه برطرف کرده است. حکم زیباشناختی تا آنجا شخصی است که صرفاً مواجهه فاعل شناسا با متعلق شناسایی است؛ اما به محض آنکه می‌خواهد به یک حکم ذوقی بدل شود، بواسطه بازی آزاد قوه متخیله و فاهمه در ساختارهای پیشینی ذهنی تحت عناوین «کلیت»، «ضرورت»، «غایت‌مندی بدون غایت» و «عدم علاقه»، صورت‌بندی می‌شود. بنابراین حکم زیباشناختی از جهتی یک حکم شخصی است و از جهت دیگر از کلیت برخوردار

است؛ پر واضح هست که، چون با این تفسیر وحدت جهت در حکم زیباشناختی وجود ندارد، مآلاً تناقضی هم در کار نیست.

منظور کانت از کلیت زیباشناختی، احساس مشترک (common sense) آنچنان که آن فیلسوفان مد نظر داشتند، نیست؛ بلکه، کلیت یک رضایت و اعتبار عمومی (general validity) است که ذیل مقوله پیشینی ذاتقه «کمیت» درج شده است، یعنی صرفاً یک اعتبار کلی ذهنی است. از همین رو، گایر در کتاب *کانت و مدعیات ذوق* چنین اظهار نظر کرده است که نظریه زیبایی‌شناسی کانت و فرم‌گرایی او آن‌طور که در طرز تفکر سنتی تصور می‌رفت، چندان به هم نزدیک نیستند (Guyer, 1997: 209-210).

از منظر کانت، در حکم ذوقی هیچ چیزی برای آنکه حکم ما، به‌عنوان یک احساس مشترک برای همه معتبر باشد، فرض نشده است. کلیت حکم زیبایی‌شناختی به‌مثابه یک پیش‌فرض، فقط بازگوی آن است که وقتی من حکم می‌کنم که چیزی زیباست، حکم خود را چونان یک ایده‌آل ذهنی تصور می‌کنم. در حقیقت شاید کانت به زبانی وارونه به ما متذکر می‌شود که ما فقط وقتی می‌توانیم درباره زیبایی چیزی اظهار نظر کنیم که از پیش، حکم خود را به مثابه حکمی نمونه‌وار (archetype)، فرض کرده باشیم.

«احساس مشترک، در لحظه حکم صرفاً یک ایده‌آل ذهنی است، کلیت آن، فقط به مثابه الگویی ذهنی تصور می‌شود» (Kant, 2000: 101).

داوری ناظر به زیبایی یک عین خارجی، از یک پیش‌فرض برخوردار است و آن ارتباط ضروری میان بازنمایی ذهنی و التذاذ و خوشایندی از آن است. این یک نسبت عینی و شناختی یا استنتاج برخاسته از کلیت تجربه نیست؛ بنابراین با هیچ مفهومی انتساب ندارد.

«این ادعای کلیت، صرفاً یک ضرورت ذهنی است که شکل تأکیدی به خود می‌گیرد که همه باید با آن موافق باشند؛ زیرا صرف وجود آن نشان می‌دهد که ما در مبنایی مشترک سهیم هستیم - اعتبار کلی احساسی که بر مفاهیم مبتنی نیست، یعنی اعتبار کلی ذهنی» (kirwan, 2003, 15).

به عقیده کانت اگر به صورت پیشینی قائل به عمومیت زیبایی که حس می‌کنیم، نبودیم - یعنی به همه نسبت نمی‌دادیم - اساساً زیبایی در کار نبود و فقط امر مطبوع وجود

داشت (Kant, 2000: 98_99). امر مطبوع، دریافت حسی کاملاً شخصی است، وقتی من اظهار می‌کنم: «فلان غذا مطبوع است»، یک صراحت بیشتر ندارد و آن اینکه این غذا برای من مطبوع است. هر کسی ذوق حسی مختص خود را دارد؛ اما وقتی کسی می‌گوید خود این گل، یا این تابلو زیباست... حکم به این زیبایی را صرفاً به عنوان یک التذاذ شخصی صادر نمی‌کند، او چنان اظهار می‌کند گویا هر کس با این تابلو یا گل مواجهه پیدا کند، قطعاً چنین حکمی را صادر خواهد کرد. او در حکم خود منتظر موافقت دیگران نمی‌ماند، بلکه این وفق و همراهی را از دیگران مطالبه می‌کند. به نظر کانت حکم ذوقی ناظر به امر زیبا، مانند مطبوع دریافت حسی اختصاصی نیست، مدعی اعتبار کلی و عمومی است، اما کلیت آن مانند خیر، کلیت منطقی ناشی از اراده عقلی و واسطه مفهومی نیز نیست، بلکه صرفاً یک مقوله پیشینی حکم زیباشناختی است که خوشایندی ناشی از دریافت حسی را ذیل مقوله کمیت صورت‌بندی می‌کند، چیزی که کانت آن را فارغ از هرگونه تعلق به عین خارجی و واسطه مفهومی، ذیل عنوان بازی آزاد قوه متخیله و فاهمه در صدور حکم ذوقی معرفی می‌کند.

کانت ذیل عنوان زیبایی‌شناسی، چهار مقوله متفاوت حکم را درج می‌کند: زیبایی (beauty)، مطبوعیت (agreeableness)، خیر (good)، والا (sublime). وی در مقدمه بحث زیبایی‌شناسی تأکید می‌کند که وجه اشتراک زیبا، والا، خیر و مطبوع در این احکام، چیزی به‌طور خالص ذهنی است که در بازنمایی (ابژه) عین بیرونی، در ذهن می‌یابیم (Ibid: 38). مقصود کانت از خلوص تصور امر عینی در ذهن، آن است که ناظر در احکام زیباشناختی، فارغ از تعیین عین به‌منظور شکل دادن یک معرفت و آگاهی است، اما چیزی که حکم ذوقی درباره امر زیبا را از موارد فوق متمایز می‌کند، آن است که ما از عین بیرونی و بازنمایی صورت آن در ذهن، چه احساس خوشایند و یا ناخوشایند داشته باشیم، زیبایی را فارغ از هرگونه علقه‌ای به عین بیرونی دریافت می‌کنیم. این تعلق به عین بیرونی، معمولاً از ناحیه همان مفهوم صادر می‌شود و این دقیقاً یکی دیگر از تناقضاتی است که کانت در مقوله زیبایی‌شناسی در دام آن عامدانه یا ناعامدانه (که بعداً معلوم می‌شود که خود از جایی بدان التفات یافته) در آن گرفتار آمده است.

به نظر کانت شیئی که به‌مثابه خیر رضایت می‌بخشد، ممکن است فی‌نفسه خیر باشد یا برای چیزی خیر باشد، اما چون در هر دو صورت با این پرسش مواجه هستیم که آیا این شیء به واسطه

خیر است یا بی‌واسطه؟ چنین نتیجه می‌گیرد که نمی‌توان گفت بی‌واسطه رضایت می‌بخشد، بلکه به‌واسطه مفهومی رضایت می‌بخشد، بنابراین حاکی از علاقه‌ای است (Ibid: 93).

کانت، چیزی که به واسطه عقل، از طریق مفهوم خوشایند باشد، «خیر» می‌نامد. خیر ممکن است، برای چیز خاصی خوشایند باشد، که معمولاً برای این نوع خیر، واژه سودمند یا مفید را به کار می‌برد. اما چیزی که به خودی خود خوشایند است، خیر فی‌نفسه می‌نامد و بر این باور است که در هر دو مورد عقل با میل و اراده نسبت به متعلق رضایت که ممکن است عین بیرونی (مانند داروی درمانگر؛ ابزار کارآمد...) یا عمل انسانی (مثل صداقت؛ عدالت...) باشد، دخالت دارد و به تعبیر او نوعی تعلق در آن مستتر است. اگر فرزند صالح یا آزادی را خیر تلقی می‌کنیم، به این دلیل است که این عین یا عمل را به‌خوبی می‌شناسیم و مفهومی از آن را همواره در نظر داریم. اما «مطبوع» چیزی است که از ناحیه اندریافت حسی، خوشایند واقع می‌گردد. تفاوت مطبوع با خیر در آن است که مطبوع صرفاً یک التذاذ شخصی و حسی است که حتی جنبندگان فاقد عقل را نیز در بر می‌گیرد، اما خیر، نیاز به تشخیص قوه عاقله دارد (Ibid: 94). یک موجود طبیعی از سلامتی‌اش، دست‌کم در همین حد که درد و رنجی را تحمل نمی‌کند، احساس مطبوعی دارد؛ اما برای اینکه بگوییم امر مطبوع، خیر نیز هست؛ نیاز به محاسبه عقلانی در راستای غایت‌ها و مقاصد زیستی داریم. عقل هیچگاه یک التذاذ آنی را به قیمت از دست دادن سعادت مستدام و غایی تجویز نمی‌کند. اگر نوش‌دارویی رنج مرا اکنون تسکین دهد، مطبوع است؛ اما اگر بعدها تبدیل به عاملی برای ضیق تندرستی گردد، عقل آن را خیر تلقی نمی‌کند. بنابراین در مطبوع و خیر، تعلق نسبت به عین خارجی وجود دارد، اما خوشایندی که حکم ذوقی معطوف به امر زیبا را ایجاب می‌کند فاقد هر تعلق است. متعلق چنین خوشامدی [فارغ از هر تعلق] زیبا نامیده می‌شود (Ibid: 89).

علاقه از منظر کانت، خوشایندی از تصور عین خارجی است که همواره با اراده یا میل عقلانی (خیر) یا احساسی (مطبوع) نسبت دارد؛ اما امر والا نیز مانند زیبا نه چون التذاذ از مطبوع به دریافتی حسی وابسته است و نه چون رضایت از خیر به مفهومی معین تعلق دارد. هر دو امر زیبا و والا در شهود هماهنگ قوه متخیله و فاهمه حکم شخصی خود را به مثابه احکامی با اعتبار کلی برای هر ذهنی اعلام می‌کنند (Ibid: 128). اما زیبا و والا در عین تشابه، تفاوت‌هایی نیز با یکدیگر دارند. تفاوت ریشه‌ای زیبا و والا جهت ارتباط آن دو با «صورت» است. زیبا در طبیعت همیشه به شکل یک پرسش از صورت مطرح می‌شود، ماحصل اینکه زیبا یک صورت طبیعی است

و همین امر یک ویژگی مهم را بر زیبا تحمیل می‌کند و آن «محدودیت» است؛ حال آنکه والا را باید در چیزی که «بی‌صورت» است، جستجو نمود، امر والا در «بی‌کرانگی» اش والا است و تمامیت آن را صرفاً در اندیشه باید تصور نمود. [حیف است حقیقتی که با استفاده از همین نکته‌سنجی کانت درباره تصویرسازی امر والا به همین پرداخته نغز می‌توان اسناد داد، متذکر نشوم و نسبت به برخی از سوءاستفاده‌ها که ذیل عنوان آثار هنری به اعتبار امر قدسی و متعالی صورت می‌پذیرد، ابراز تأسف نکنم. امر مقدس وقتی شکل صورت به خود می‌گیرد، محدود می‌شود و مرزهای بی‌کرانگی خود را در اندیشه و تصور مخاطب از دست می‌دهد و به شدت اعتبار والایی و قداست آن فرومی‌کاهد. کم بوده‌اند هنرمندانی همچون میکل آنژ که در طول تاریخ با بهره‌وری از نبوغ هنری و عمق بینش دینی خود اثری از خود به جا گذاشته‌اند که لطمه‌ای به امر والا و قدسی وارد نکرده است.]

تفاوت دیگری که کانت درباره امر والا و زیبا متذکر می‌شود آن است که در مورد زیبا رضایت، با تصویری از کیفیت پیوسته است؛ اما در مورد والا، لذت با تصویری از کمیت مقارن است. کانت، تفاوت اصلی امر زیبا و والا را تحت عنوان «مهمترین فرق درونی» تبیین می‌کند: «والا جنبشی درونی پیوسته به داوری در مورد عین است» (Ibid: 131). با این توضیح به عقیده کانت هیچ عین خارجی را نمی‌توان والا قلمداد کرد. والا هیچ نسبتی با صورت‌های محسوس ندارد. حکمی که در مورد امر والا از ناحیه کانت صادر شده است، والا را بیش از زیبا در ژرفنای درونی و ذهنی انسان و موضوعیت نفسانی تقرر می‌بخشد. اگر زیبا به صورت‌های محسوس معطوف می‌شود، والا از منظر کانت فقط به ایده‌های معقول مربوط است:

«ما باید برای زیبایی طبیعی مبنایی خارج از خودمان جستجو کنیم، اما بنیاد والا را صرفاً باید در خودمان یا در شیوه اندیشیدنمان پی‌جویی کنیم» (Ibid: 130).

بنابراین از منظر کانت یک سلسله جبال پر از هیبت و شکوه، خود امر والا نیست. این جنبش پیوسته ذهنی و درونی ماست که الهام والایی را بدان صورت بیرونی می‌بخشد. زیبایی یک شهود آرام است و والایی یک جنبش مدام و ناآرام که می‌کوشد از متناهی تا نامتناهی را درنوردد. آن‌چه صورت‌های محسوس به ما نشان می‌دهند، کرانه و تناهی است، این جنبش و پویایی ذهنی و درونی ماست که در تخمین عین از کوچک به بزرگ تا بی‌نهایت می‌رسد. کانت والا را چیزی مطلقاً

بزرگ و غیرقابل قیاس تلقی می‌کند. این بزرگی مطلق و بلاقید و قیاس، فقط یک پدیده ذهنی و درونی است.

مع الوصف آنچه باعث می‌شود کانت، والایی را در مقوله زیبایی‌شناسی تقرر بخشیده و ذیل آن مورد بحث و بررسی قرار دهد، رضامندی از والا به مثابه داوری احکام تاملی زیباشناختی است؛ زیرا کانت داوری امر والا را همچون زیبا، از نظر «کمیت» واجد اعتبار «کلیت»، از ناحیه «کیفیت»، فاقد «تعلق» و از بابت «نسبت» یک «غایت‌مندی ذهنی» و از منظر «جهت»، «ضروری» شناسایی می‌کند (Ibid: 131).

توضیح کانت دوباره این پرسش را به ذهن متبادر می‌کند که خوشایندی یا ناخوشایندی از امر والا، فارغ از درج ذیل مقولات پیشینی، چه نسبت دیگری با زیبایی دارد که باعث می‌شود، از منظر کانت داوری در مورد امر والا، ذیل احکام زیبایی‌شناختی تقرر یابد؟ این جنبش و تکاپوی ذهنی، برای درک بزرگی مطلق چگونه می‌تواند رضایتی برای فاعل شناسا کسب کند؟ وقتی که قوه متخیله سوژه هر چه می‌کوشد، به تخمینی از بزرگی و عظمت متعلق شناسایی دست پیدا نمی‌کند؛ آیا هیبت و جلال ناشی از چنین مشاهده‌ای بیشتر دهشت‌زا و ترسناک نیست تا لذت‌بخش و رضایت‌مند؟!

به عقیده کانت همانطور که در مورد داوری زیبایی، ممکن است، چیزی را زشت تلقی کنیم و به‌جای خوشایندی و التذاذ، دچار ناخوشایندی و چندان گردیم، در نسبت با امر والا نیز محتمل است به احساس ترس و الم دچار شویم؛ مثل عینی بالقوه مرگبار مانند یک آتشفشان، گردباد، امواج عظیم دریای توفانی که ممکن است احساسی ترکیبی چون وحشت لذت‌بخش در ما ایجاد کند.

سخن کانت گاهی اوقات درباره والا چنان اوج می‌گیرد، انگار درباره خدا سخن می‌گوید: «والا چیزی است که در قیاس با آن هر چیز دیگری کوچک است» (Ibid: 134) و سپس از تعبیرات خود درباره امر، بلادرنگ اشعار یافته که خدا را بیشتر از هر مصداق دیگر به ذهن مخاطب مبادرت داده است؛ از همین‌رو در فصلی که درباره والا سخن می‌گوید، به توضیحی درباره ترس از خدا می‌پردازد؛ مرد پارسا خداترس است بدون آنکه در برابر او بترسد. به گمان کانت آنچه توان رود رویی با آن را نداشته باشیم موضوعی برای «ترس» تلقی نمی‌کنیم.

«اما می‌توانیم عینی را ترسناک قلمداد کنیم، بدون آنکه در مواجهه با آن ترسی را به خود راه دهیم و این موردی است که تصور کنیم مقاومت در برابر آن کاملاً بیهوده است» (Ibid: 144).

با این تلقی که کانت از امر والا ارائه می‌کند می‌توان ترکیب متناقض او را درباره مرد پارسای خداترسی که هرگز از خدا نمی‌ترسد، بهتر دریافت؛ زیرا او می‌داند که مقابله در برابر خداوند قهار یکسره بیهوده و ناکام است، پس لازم نیست که نگرانی در مورد آن به خرج دهد. قهاریت (domination) اسمی از اسماء الهی است که حاکی از قدرت قوه‌ای است که از هر مانعی برتر است و بر هر مقاومتی غلبه می‌کند، از این رو مقاومت در برابر آن کاملاً بیهوده است. ما زمانی از چیزی می‌ترسیم که احساس می‌کنیم در برابر آن قدرتی همسنگ داریم، حتی شاید امکان غلبه او را بیشتر بدانیم، دقیقاً مانند میدان نبرد؛ اگر با تصور مقابله‌ای همتراز بدان پا ننهیم، ترسی هرچند پنهان از دشمن به دل داریم، لکن از زمانی که حریف بر ما غلبه پیدا می‌کند و در می‌یابیم جنگ مغلوبه شده است و حد معارضه با او را از دست داده‌ایم، نوعی احساس تسلیم جای ترس را پر می‌کند.

مشاهده می‌شود که هر اندازه کانت سازه‌های زیبایی‌شناختی خود را بیشتر بنیاد می‌کند، در مقوله ذهنی‌گروی و موضوعیت نفسانی (subjectivity) بیشتر فرومی‌غلند. قیاس میان امر زیبا و والا نزد کانت به خوبی نشان داد که رضایت از امر زیبا نتیجه پرسش از کیفیت صورت شیء است؛ «اما حکم درباره امر والا، می‌تواند چیزی کاملاً فاقد صورت و عاری از شکل و نشانه غائیتی ذهنی در تصور دریافتی باشد» (kirwan, 2003: 68).

بنابر عقیده کانت، کیفیت احساس در زیبایی، شهود آرام ذهن است، صدور حکم ذوقی درباره تصور عین زیبا، صرفاً با تقرر صورت داده شده، در مقولات پیشینی حکم، از طریق بازی آزاد قوه متخیله و فاهمه تحصیل پیدا می‌کند، اما ویژگی کیفی احساس در مورد امر والا «آرامش» ذهن نیست، بلکه «جنبش» ذهن است، جنبشی برای مکاشفه غائیتی در خود.. تکاپوی درونی که صورت عین معطوف به والایی، صرفاً موقعیتی فراهم می‌آورد تا از مبنای احساس والایی در خود آگاه شویم. التذادی ناشی از کوششی هر چند بی‌ثمر برای دست یافتن به مرزهای بی‌کرانگی...، جنبشی که به مثابه زیبا بر هیچ مفهوم‌سازی عقلی استوار نیست و صرفاً یک ایده‌آل ذهنی است، بی‌نهایتی که تعقل هم موجودیت آن را پذیرفته، و هم عدم امکان دسترسی و غلبه بر آن را؛ لذا تعابیر

متناقض نما مانند لذت دهشت‌زا، درباره امر والا چندان بی‌حکمت به نظر نمی‌رسد. کوششی برای دریافت ابعادی از وجود که هم لذت‌بخش است و هم ترس‌آور. بنابراین درون‌گرایی والا، نه تنها از این روست که مواجهه با امر والا از تکاپوی درونی و جنبش ذهنی فراتری از امر زیبا برخوردار است، بلکه به دلیل آن که این مواجهه بیرونی با امر والا به یک مواجهه درونی میان «دفع و جذب» و «لذت و الم» ختم می‌شود. کانت در دقیقه بیست و پنجم از تحلیل امر والا، در تبیینی دیگر امر والا را چنین توصیف می‌کند: «والا چیزی است که صرف توانمندی تعقل نمودن آن، قوه‌ای از ذهن را نشان می‌دهد که از هر معیار حسی فراتر می‌رود». بنا بر توصیف کانت از امر والا، چنین می‌توان نتیجه گرفت که آنچه کانت می‌کوشد در مباحث زیباشناختی تصویری از قوه داوری ذوق ترسیم کند، یک حالت محض ذهنی است. نخست آن که والا، متعلق هیچ حسی واقع نمی‌شود، دوم آنکه برای فهم امر والا، در قوه متخیله انگیزش و جنبشی بی‌وقفه برای راهیابی به جوار بی‌کرانگی و عدم تناهی برپا می‌گردد، سوم آنکه عقل ما مدعی تمامیت مطلق به مثابه ایده‌آل عقلی اما واقعی است، اگر بندهای اول و دوم و سوم را چونان صغری و کبری یک قیاس در نظر بگیریم، نتیجه آن خواهد شد که امر والا یا به تعبیر کانت امر مطلقاً بزرگ، یعنی چیزی که هر چیز دیگر، در قیاس با آن، ناچیز به نظر می‌رسد، صرفاً محصولی از قوه داوری تاملی است.

حکم زیباشناختی به مثابه حکم ماتقدم

پرسشی که شاید پاسخ به آن به روشنی و شفافیت، تکلیف مقوله ذهنی بودن یا نبودن زیبایی‌شناسی نزد کانت را یکسره کند؛ آن است که آیا در حکم زیباشناختی احساس لذت از تصور عین داده شده، مقدم بر داوری درباره عین است و یا حکم ذوقی به مثابه حکم پیشینی، از حق تقدم نسبت به خوشایندی از تصور عین، برخوردار است؟ به زبان ساده‌تر احساس لذت مقدم بر حکم ذوقی است، یا حکم ذوقی مقدم بر احساس لذت از عین؟

به زعم کانت اگر التذاذ از تصور عین داده شده مقدم بر حکم ذوقی باشد و تنها وظیفه حکم زیباشناختی انتقال‌پذیری (communicability) کلی آن قلمداد شود، این صرفاً حکمی است درباره امر مطبوع؛ زیرا لذت چیزی غیر از مطبوعیت صرف اندریافت حسی نیست، بنابراین فقط از اعتبار شخصی برخوردار است... و صد البته این حکم ما را با یک تناقض دیگر درباره «شخصیت» و «کلیت» حکم زیباشناختی مواجه خواهد کرد.

«انتقال پذیری کلی ذهنی نحوه تصور، از آنجا که باید بدون پیش فرض مفهوم معینی، صورت پذیرد، چیز دیگری نمی‌تواند باشد، جز حالت ذهن (mental state) در بازی آزاد قوای متخیله و فاهمه» (Kant, 2000: 108).

از دیدگاه کانت انتقال‌پذیری کلی، حالت ذهنی در تصور دریافتی است که باید به عنوان شرط ذهنی حکم زیباشناختی در بنیاد آن باشد، بنابراین خوشایندی از تصور عین باز نموده را به مثابه محصولی از خود دریافت می‌کند. بر این بنیاد کانتی، ساختارهای ایجابی داوری ناظر به انتقال‌پذیری کلی باید صرفاً ذهنی باشد یعنی مستقل از هر مفهومی از عین لحاظ شود، مآلاً جهت آن که قوای متخیله و فاهمه، برای آن که یک تصور معین را با شناخت به‌نحو کلی نسبت دهند، لابد است این داوری زیبایی شناختی از بازنمایی عین داده شده، مقدم بر احساس لذت از آن باشد. لحاظ اعتبار کلی رضایت از تصور عین داده شده که آن را زیبا قلمداد می‌کنیم، لذت حاصل از هماهنگی یا همان بازی آزاد قوای شناختی است:

«وقتی چیزی را زیبا می‌خوانیم، [گمان بر آن است که زیبایی را به مثابه خصلتی از عین، دریافت‌ایم]؛ و ضرورتاً آن را به هر کس دیگری نیز نسبت می‌دهیم حال آنکه باید بدانیم زیبایی بدون برقراری نسبتی با احساس ذهن، به خودی خود هیچ است» (Ibid: 109).

به زعم فیلسوفان بسیاری به ویژه در قرن ماقبل کانت مانند هاجسون، زیبایی دارای قطب درون ذاتی نیز هست و ممکن است حسی از زیبایی درونی مقدم بر نمودهای عین بیرونی در ما تقرر داشته باشد، اما ادعای کانت، پیشینی بودن حکم زیباشناختی است:

«عین‌های زیبا را هرچند ممکن است به دلیل عشق به‌خود، به کسب لذت‌های زیبایی دنبال کنیم مثلاً در معماری، باغبانی و بسیاری کارهای دیگر؛ با این همه باید حسی از زیبایی «مقدم» بر نمودهای حتی این مزیت وجود داشته باشد که بدون آن حس این اعیان چنین دارای مزیت نیستند، لذتی که آنها را دارای مزیت می‌سازد، در ما بر نمی‌انگیزند» (Hutcheson, 1725: 11).

کانت در کتاب سوم نقادی خود یعنی نقد قوه داوری زیباشناختی، بارها به صراحت بر پیشینی بودن حکم ذوقی نسبت به دریافت حسی از تصور عین داده شده را تاکید کرده است؛ که تکرار آن در مواضع مختلف کتاب، در این نوشتار چندان ضروری به‌نظر نمی‌رسد. آنچه لازم‌تر است و

اهمیت دارد، طرح این پرسش از کانت است یعنی ادعای نوین او نسبت به زیبایی‌شناسان سلف، که چگونه ممکن است حکم درباره زیبایی عینی، مقدم بر دریافت حسی آن باشد؟! کانت برای این که به این پرسش اصلی پاسخ دهد، نخست به طرح یک نکته فرعی می‌پردازد. به زعم وی روشنگری درباره نحوه آگاهی ما از هماهنگی ذهنی متقابل میان قوای شناختی متخیله و فاهمه در صدور حکم ذوقی، پیش‌نیاز پاسخ دقیق به این پرسش اصلی است؛ آیا این آگاهی نحوه‌ای عقلی است یا زیباشناختی؟

«تصور داده شده که حکم ذوقی را سبب می‌شود و قوه فاهمه و متخیله را جهت داوری برای شناختی از عین متحد می‌کند، اگر آگاهی از این نسبت، یک آگاهی عقلی باشد (آن‌طور که در شاکله‌سازی نقد عقل محض چنین است) در این صورت حکم در نسبت با خوشایندی و ناخوشایندی وضع نمی‌شد و در نتیجه حکم ذوقی نبود. اما حکم ذوقی، مستقل از مفاهیم، تصور از عین داده‌شده را در نسبت با خوشایندی و محمول زیبایی تعیین می‌کند» (Kant, 2000: 109).

کانت به طور صریح درباره پرسش از نحوه آگاهی ما از هماهنگی قوای شناختی در صدور حکم ذوقی، اظهار می‌کند که این آگاهی به شیوه عقلی نیست، بلکه به نحو زیباشناختی و صرفاً از طریق احساس درونی یا اندریافت حسی است. همان دریافت حسی است که حکم ذوقی انتقال‌پذیری کلی آن را موضوع قرار می‌دهد. هرچند یک نسبت عینی فقط می‌تواند تعقل شود، اما در عین حال چون از شروط ذهنی برخوردار است، تأثیرش بر ذهن حس می‌شود.

به زعم کانت چون این نسبت بر هیچ مفهومی متکی نیست، مانند نسبت قوه مصوره با یک قوه شناختی، آگاهی از آن به هیچ‌گونه دیگری جز به واسطه حس کردن این تأثیر میسور نیست که آن هم چیزی جز همان بازی آزاد ذهنی میان قوه متخیله و فاهمه نیست.

کانت خود بیش از هر کس دیگری متوجه این نکته شده است که تبیینی که از حکم ذوق ارائه می‌کند، حاوی نوعی تناقض‌نمایی است. او در جایی به تشابه حکم شناختی و زیباشناختی تأکید دارد و در جایی دیگر بر تفریق آن دو اصرار می‌ورزد. همه اینها نیز ناشی از تبیین وی از داوری زیباشناختی مبنی بر دخالت مقولات پیشینی در صدور حکم است. حکم ذوقی باید از یک سو به دلیل مسبوق بودن به مقوله کیفیت از عدم تعلق برخوردار باشد، یعنی هیچ مفهومی در صدور حکم ذوقی دخیل نباشد، و از جانب دیگر به سبب درج در مقوله کمیت، باید از کلیت برخوردار باشد.

کانت در صدور حکم ذوقی، هم مفهوم را به رسمیت می‌شناسد و هم از رسمیت خلع می‌کند و اذعان به تناقض را با طرح یک پرسش دنبال می‌کند:

«حکمی که در آن به صرف احساس لذت شخصی خود از یک عین، مستقل از مفهوم آن داوری می‌کنیم که این لذت در هر شخص دیگری نیز با تصور همان عین قرین است و منتظر تایید دیگران نیز نمی‌مانیم، چگونه امکان دارد؟» (Ibid:168).

کانت در متن نقد قوه حاکمه، پیش از آن که دیگری تناقض نوع زیباشناختی او را به دلیل اصول ماتقدمی که در صدور حکم ذوقی خود قائل است، به چالش بکشد، خود به طرح حکم جدل‌الطرفینی خود پرداخته و درصدد رفع و رجوع آن برآمده است.

یکی از مواردی که به نظر می‌رسد، کانت جایی غیر از این سطور، به نحوی در مقام پاسخ‌گویی و توجیه تناقض فوق برآمده، آن‌جا است که وی به مضمونی تحت عنوان «ایده زیباشناختی» (aesthetic idea) به مثابه جایگزین مفهوم برای تفهیم سازوکار حکم ذوق متوسل می‌گردد. اساساً از منظر کانت، قوه حاکمه از این‌رو زیباشناختی قلمداد می‌شود، که مبنای ایجابی آن، به جای مفهوم در حکم شناختی، یک احساس یا حس درونی است، این یک دریافت حسی درونی از هماهنگی (بازی آزاد قوای ذهنی) است.

«ایده زیباشناختی، آن تصویری از قوه متخیله است که اندیشه‌های بسیاری را برمی‌انگیزد، بدون آن که هیچ اندیشه معینی، یعنی هیچ مفهومی بتواند با آن تکاپو کند، به تعبیری هیچ زبانی، نتواند آن را به طور کامل مفهوم کند یا ابلاغ نماید» (Ibid: 192).

شاید مهم‌ترین کشف کانت، در مباحث نقد قوه حکم، بحث از سازوکارهای قوه متخیله باشد. کانت تصورات قوه متخیله را که صرفاً ممکن است تشابهاتی با اعیان بیرونی و واقعی داشته باشند و از آن‌جا که در جست‌وجوی چیزهایی هستند که فراسوی مرزهای تجربه جای دارند و به نحوی کوشش می‌کنند نمودهایی از مفاهیم عقلی را بازنمایی کنند، «ایده» یا «ایده‌های عقلی» تلقی می‌کند. به زعم کانت همین تصورات یا ایده‌های قوه متخیله، آن هنگام که جنبشی سترگ از تداعی‌های عالم خیالی را برمی‌انگیزند و ادراک مفاهیم عقلی را به چالش می‌کشند؛ به «ایده‌های زیباشناختی» تبدیل می‌شوند. تاکید کانت بر اهمیت ایده زیباشناختی را از آن‌جا می‌توان به وضوح

دریافت که کانت در مورد هنر زیبا ابرام می‌ورزد که باید به مثابه زیبایی طبیعت در نظر آید؛ یعنی علی‌رغم آنکه از مواجهه با اثر هنری آگاهییم و بدان اطمینان داریم، اما احساس نمی‌کنیم نیت ایجاد مفهومی در میان است، بلکه فقط این حس را در مخاطب برمی‌انگیزد که مشاهده مزبور صرفاً یک مواجهه ذوقی است. این دقیقاً می‌تواند، تعبیری دیگر از جانشینی ایده زیباشناختی به جای مفهوم عقلی در هنر زیبا باشد، یعنی اینکه هرچند ممکن است، در آفرینش اثر هنری قصدی در کار باشد، اما هنرمند باید اثرش را در مراحل تکون چنان مدیریت کند، گویا در حال خلق یک اثر طبیعی، مانند سایر پدیده‌های طبیعت است، چندان که طبیعت از خود قصد و غرضی به مثابه لقاء یک مفهوم عقلی بروز نمی‌دهد و صرفاً احساسی از لذت و خوشایندی در مخاطب خود پدید می‌آورد. این اصل چنان برای کانت پراهمیت است که جایی به مقایسه یک پدیده طبیعی و یک اثر هنری می‌پردازد و پدیده طبیعی را به دلیل عدم دخالت هیچ قاعده‌ای در تولید، بدون آنکه سایر مولفه‌های زیباشناختی را مورد التفات قرار دهد، بر اثر هنری رجحان می‌بخشد. این تلقی خصوصاً برای مخاطب امروز که از طبیعت فاصله گرفته و بیشتر با آثار ساخته و مصنوع سروکار دارد و لذت می‌برد، شاید غریب به نظر برسد.

«حتی آواز پرندگان که نمی‌توانیم آن را تحت هیچ قاعده موسیقایی درآوریم به نظر می‌رسد آزادی بیشتر و در نتیجه چیزهای بیشتری برای عرضه به ذوق داشته باشد تا آواز انسان که موافق با قواعد موسیقایی ایجاد شده است. زیرا از دومی (آواز آدمی) اگر غالباً و برای مدتی طولانی تکرار شود خیلی زودتر خسته می‌شویم، در این جا (آواز بلبل) احتمالاً علاقه خودمان به سرخوشی حیوانی کوچک و دوست داشتنی را با زیبایی آوازش مخلوط می‌کنیم زیرا اگر این آواز دقیقاً توسط انسان تقلید شود همان طور که گاه در مورد آوای بلبل واقع می‌شود در گوش ما کاملاً فاقد ذوق جلوه می‌کند» (Ibid: 126).

ایده زیباشناختی آن جا که بازی آزاد قوای ذهنی متخیله و فاهمه را تبیین می‌کند، تفسیر متقاعد کننده‌ای برای نوعی مفهوم‌سازی نامتعیین در صدور حکم ذوقی به شمار می‌رود، به خصوص با کارکردی که کانت بر آن تاکید می‌کند و آن، توانایی‌های نامحدود قوه متخیله در انگیزش اندیشه‌های بسیاری است که شاید هیچ عینی در عالم خارج و واقعیت بیرونی نتواند با آن رقابت

کند یا قیاس شود؛ دست کم مروری بر آفرینش‌های هنری در امتداد قرون و اعصار و در عرض و طول جغرافیایی کره خاکی این را به تجربه ثابت کرده‌است.

وقتی کانت در انتهای تعریف ایده زیباشناختی به مقوله زبان اشاره می‌کند؛ و بانقل اینکه شاید ایده‌های زیباشناختی را هیچ زبانی نتواند برساند یا ابلاغ کند؛ اشاره صریحی دارد به ظرفیت‌های نامتناهی قوه متخیله در تصورآفرینی و تحریض قوه فاهمه، که طبیعی است، زبان و ادبیات با محدودیت حروف و واژگانی که در اختیار دارد، از گنجایش و استعداد مکفی برای حمل و نقل آن ابعاد نهایت ناپذیر تخیلی برخوردار نیست.

تنها امری که پس از پذیرش همه کارآمدی‌های قوه متخیله در تصویرسازی و بازی‌های محرک شناختی و خلق ایده‌های زیباشناختی کماکان پرسش‌زا باقی می‌ماند، آن است که، چگونه ایده زیباشناختی می‌تواند جای خالی مفهوم را پر کند؟ کانت آواز بلبل را نوعی زیبایی آزاد در طبیعت تلقی می‌کند، آیا در این عبارت هیچ مفهومی از طبیعت در مقابل آواز آدمی یا آوای موسیقی - که آن را صنعت قلمداد می‌کند- وجود ندارد؟

او معتقد است که اگر اصل پیشینی در حکم زیباشناختی را نپذیریم، دو راه بیشتر پیش پای ما نمی‌ماند، یا باید پذیرای حکم عقلی و مفهومی باشیم، چنان که در نقد داوری عقل محض با آن مواجه بوده‌ایم که در این صورت فقط یک عبارت گویای حقیقت امر است و آن این است که ما حکم ذوقی را با حکم عقلی اشتباه فرض کرده‌ایم و به مغالطه، «ایده عقلی» را «ایده زیباشناختی» خوانده‌ایم.

«به دلیل اشتباه در تامل، کمال کشف شده در شیء، زیباشناختی نامیده شده است و حکم عقل در پوششی بدل حکم ذوق تلقی می‌گردد. اگر چنین بود، راه‌حل معضل جدل‌الطرفینی ذوق این بود که متعلقات چنین احکامی پدیده‌های صرف (mere phenomena) نیستند، بلکه اشیاء فی‌نفسه (things-in-themselves) هستند» (Ibid: 220).

بدیهی است که کانت به هیچ رو زیر بار حل مسئله بدین طریق نمی‌رود، زیرا او از بنیاد، تحلیل دیگری از ماهیت احکام ذوقی و زیباشناختی دارد. در ادامه همین سطور کانت برای جایگزینی نظریه اصل ماتقدم ذوق، می‌گوید که شاید بتوان آن را به ساختمان تصادفی فاعل شناسا نسبت داد و بلافاصله نتیجه‌گیری می‌کند که در این شکل نیز تا آن‌جا می‌توان حکم را نافذ شناخت که

این اتفاق دامنه دارد... بنابراین با صرف نظر از پیشینی بودن حکم ذوق، تمامیت آن نیز با طرح تصادف مورد تشکیک واقع می شود.

«اگر احکام ذائقه به ساختمان «تصادفی» فاعل شناسا بستگی داشته باشد، حکم فقط تا آن جا شایسته درست تلقی شدن بود که «تصادفی» بسیاری از مردم درباره آن توافق دارند... به این دلیل... که... اشخاص اتفاقاً ساختمانی یگانه یافته اند» (Ibid: 220).

حکم زیباشناختی که برای خود کانت جنبه جدل طرفینی پیدا کرده است، آن است که او از سویی دخالت مفهوم در حکم ذوق را نمی پذیرد، زیرا مکرراً تاکید می کند که حکم عقلی و مفهومی به التذاذ خوشایندی دسترسی ندارد و از سوی دیگر با تقرر اصول پیشینی کلیت و ضرورت و... برای ذائقه ناچار از تقبل نوعی کارکرد مفهومی است. به زعم کانت،

«مشکل ذوق آن است به نظر می رسد احکام آن هم مبتنی بر مفاهیم باشند (به میزانی که دارای اعتبار کلی پیشینی هستند) و هم ظاهراً مبتنی بر مفاهیم نیستند (ما نمی توانیم به مفهومی اشاره کنیم که آنها را تبیین می کند)» (Ibid: 162).

کانت در مقدمه نقد قوه داوری زیباشناختی به نحوی از استیصال در رفع تعارض جدل طرفینی مبانی پیشینی که در ساختار حکم بنا کرده، سخن گفته است و راه حلی پیشنهاد کرده است که بیشتر اشاره به صورتی نامعین در ناکجاآبادی فرامحسوس در لایه های ذهنی ماست. و این همان چیزی است که این نوشتار با طرح ذهنی بودن حکم زیبا شناختی کانت بر مبنای فرض پیشینی بودن حکم ذوق، در صدد تبیین آن است.

«ما نمی توانیم کاری بیش از رفع این تعارض میان ادعاهای ضد و نقیض ذوق انجام دهیم. فراهم کردن یک اصل عینی معین برای ذوق، که احکام ذوقی موافق با آن مشتق، بررسی و اثبات شوند، مطلقاً غیرممکن است، زیرا در این صورت حکم به هیچ وجه ذوقی نخواهد بود. اصل ذهنی، یعنی ایده نامعین فوق محسوس در ما، یگانه کلید حل معمای این قوه [داوری زیباشناختی] است که مناشی آن بر ما پنهان است، و بیش از این نمی تواند قابل فهم گردد» (Kant, 2000: 58).

جیمز کروان در رساله «زیبایی‌شناسی کانت» در توضیح این فرولایه فوق محسوس ذهنی که به مدد رفع تعارض مفهوم در حکم ذوقی برآمده است، به کاربرد دو معنی متفاوت برای «مفهوم» در توجیه کانت، پرداخته است:

«کانت می‌گوید برای رفع این تناقض، باید نشان دهیم که مفهوم در این بحث دارای دو معنای متفاوت است. به نظر کانت این که حکم ذوق باید ارجاع به مفهومی داشته باشد، الزاما بدین معنا نیست که این مفهوم برهان‌پذیر است - مفهومی از فاهمه که به وسیله محمول‌های وام گرفته از شهود حسی قابل تعیین است و قادر به انطباق با چنین شهودی است. به نظر کانت مفاهیم عقلانی استعلایی از فوق محسوس نیز وجود دارند که در بنیان هر شهود محسوسی تقرر یافته‌اند؛ بنابراین نمی‌توان آنها را از لحاظ نظری بیش از این معین ساخت؛ یعنی نمی‌توانند با شهود محسوس انطباق داشته باشند. کانت معتقد است این دو معنای متفاوت مفهوم است که در صورت‌بندی جدلی‌الطرفینی ذوق با آنها روبرو می‌شویم» (kirwan,2004: 55).

هرچند به نظر می‌رسد کانت با تعبیه دو معنای متفاوت برای مفهوم و ارجاع یکی از آن معانی به زیرنهاد ذهنی فوق محسوس، از مفهوم عقلی و برهانی در تبیین ساختار پیشینی حکم زیباشناختی و تعارض شناختی عبور کرده است، اما نقد سوم خود بر ذات‌قه را در پرتگاه‌هایی ژرف‌ناک‌تر از نقد اول و دوم، در فروترین لایه‌های سوبژکتیویته بنیاد نموده، است مضاف بر آن که تالی فاسدهایی مغایر با ساختارهای اندیشه مدرن خویش ناخواسته بر حکم ذوقی خود در تفاسیر زیباشناسان پسین پدید آورده است.

به نظر نگارنده این نوشتار، که سالهاست در درس فلسفه هنر، برای فهم دقیق‌تر از مقصود کانت در دقایق نقد قوه حکم ناچار به نقد و تحلیل این اثر شگرف و کم‌نظیر در زیبایی‌شناسی و داوری ذوقی بوده‌است، کانت عباراتی در جای‌جای اثر خویش (نقد قوه ذات‌قه)، جهت تبیین پیشینی بودن حکم ذوق نقل کرده‌است، که فارغ از تفتن وی به مفهوم‌سازی جدید برای واژه «مفهوم»، بازگوکننده این حقیقت است که کانت در خلق این اثر، به ارائه تعریفی متناسب و سازگار با نقد اول و دوم، عقل محض و عقل عملی نائل گردیده است. با ذکر دو نمونه از این عبارات مقاله را خاتمه می‌دهم:

«حکم ذوقی عبارت است از زیبا نامیدن متعلق شناسایی، صرفاً به دلیل خصلتی که شیء مزبور به واسطه آن خود را با نحوه درک ما از آن سازگار کرده است» (Kant, 2000: 268-272).

«صوری وجود دارند که گویی صرفاً برای قوه ذائقه ما ایجاد شده‌اند و به واسطه تنوع و وحدتشان، به تقویت و حفظ قوای ذهنی (که با کاربرد این قوه به بازی درمی‌آیند) خدمت می‌کنند و بنابراین صور زیبا به آن‌ها اطلاق می‌شود» (Ibid:233).

کانت تنها صورتی را زیبا تلقی می‌کند که از در سازگاری با نحوه ادراک ما بر آمده است و یا فراتر از آن صرفاً برای قوه ذائقه ما ایجاد شده‌است... ضمن آنکه متذکر می‌شوم که در نوشتاری دیگر به تعارضات زیباشناختی کانت به گونه‌ای متمرکزتر و مفصل‌تر پرداخته‌ام. شاید بیش از این توضیح لازم نباشد، که رساتر و فشرده‌تر از این نمی‌توان انقلاب کپرنیکی کانت در نقد عقل محض را، در نقد قوه حاکمه نیز معاینه و مکاشفه کرد و اگر ما بر مبنای عباراتی از این دست بپذیریم که کانت در زیبایی‌شناسی خویش همچون نقد عقل محض قائل به انطباق لابد عین بیرونی با قوای ذهنی ماست و دامنه انقلاب کپرنیکی خویش را تا نقد قوه ذوق نیز گسترانیده است، شاید بر سر مقولات دیگر، جایی برای چند و چون باقی نماند.

نتیجه‌گیری

- ۱) زیبایی نه با فرایند شناخت، بلکه با احساس خوشایندی یا ناخوشایندی نسبت به عین بیرونی دریافت می‌گردد و مبنای ایجابی آن فقط ذهنی است.
- ۲) حکم زیباشناختی فقط با ادراک صورت متعلق یک شهود، بدون برقراری نسبت با یک مفهوم معین امکان‌پذیر است.
- ۳) قوه حاکمه بواسطه بازی آزاد قوه متخیله و فاهمه، فاعل شناسا را در برقراری نسبت میان ساحت ضروری طبیعت بیرون و سپهر آزادی اخلاق درون توانمند می‌کند.
- ۴) «غایت‌مندی بدون غایت» که کانت آن را به مثابه شرط پیشینی «نسبت» در حکم زیباشناختی ایجاب می‌کند، ارجاع زیباشناختی به داوری «تاملی»، در برابر حکم شناختی به مثابه حکم «تعقلی» است.

- ۵) از منظر کانت، غایت بیرونی، تعلق مفهومی است و حکم زیباشناختی التزام ندارد عین طبیعی یا کنش اخلاقی را که شهود می‌کند، با غایتی تصور کند که حیث امکانی آن را به مفهوم عقلی رجوع دهد.
- ۶) اگر خوشایندی از صورت عین داده‌شده، مقدم بر حکم ذوق باشد، زیباشناختی صرفاً به «انتقال‌پذیری کلی» تقلیل پیدا می‌کند.
- ۷) کلیت حکم ذوقی به‌زعم کانت، نه «احساس مشترک» زیبایی‌شناسان قرن هجدهم است، نه یک نسبت عینی و شناختی و نه استنتاج ناشی از کلیت تجربه، بلکه اعتبار کلی ذهنی است، که به‌مثابه یک ایده‌آل و نمونه مثالی (archetype) تصور می‌شود.
- ۸) کانت برای گریز از کاربرد مفهوم عقلی در ساز و کار حکم ذوقی، «ایده زیباشناختی» را پیش می‌کشد، که در آن به‌جای دخالت مفاهیم عقلی، امکانات مصوره قوه متخیله کاربرداری می‌کند.
- ۹) ایده زیباشناختی فراسوی مرزهای تجربه، محصولی از جنبش درونی قوه متخیله است که در تداعی‌های آزاد با فاهمه، ادراک مفاهیم عقلی را به چالش می‌کشد.
- ۱۰) کانت برای رفع تعارض جدل‌طرفینی در حکم ذوق، دو معنای متفاوت برای «مفهوم» قائل می‌شود و در برابر مفهوم عقلی و برهان‌پذیر در احکام شناختی و اخلاقی؛ برای حکم زیباشناختی، معنای متفاوتی ناظر به زیرنهاد ذهنی فرامحسوس جعل می‌کند.

References

- Guyer, Paul (1979) *Kant and the Claims of Taste*, Cambridge, M. A.
- Hutcheson, Francis (1725) *An inquiry into the Original of our Ideas of Beauty and Virtue*, London.
- Kant, Immanuel (2000) *Critique of the Power of Judgment* (1970) trans. Paul Guyer and Eric Matthews (Cambridge).
- Kirwan, James (2004) *The Aesthetic in Kant: A Critique*, Continuum, London. New York.
- Kraft, Michael Allan (1996) *The Autonomy of Aesthetic experience: The Implication of Kant Critique of Judgment*, University Microfilms.